

УДК 069.02

Марченко Ірина Ярополківна

кандидатка історичних наук

(Київ, Україна)

marchenko.autent@gmail.com

Iryna Y. Marchenko

Candidate of Historical Sciences (PhD)

(Kyiv, Ukraine)

**УКРАЇНСЬКИЙ РАДЯНСЬКИЙ МУЗЕЙ ТА ПРОПАГАНДА АТЕЇЗМУ.
ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ****THE UKRAINIAN SOVIET MUSEUM AND PROPAGANDA OF ATHEISM.
TO THE ROOTS OF THE ISSUE****Анотація**

Стаття присвячена історії розвитку музеїв релігії та атеїзму в радянській Україні. В дослідженні розглянуто діяльність найбільших антирелігійних музеїв, підпорядкованих Міністерству культури УРСР, проаналізовано типи наукової та практичної роботи таких закладів, особливості побудови їхніх експозицій. Окрему увагу приділено статистиці розвитку музеїв релігії та атеїзму.

Ключові слова: музеї історії релігії та атеїзму, пропаганда атеїзму, Києво-Печерський історико-архітектурний заповідник, Львівський музей історії релігії та атеїзму, Закарпатський музей атеїзму, Почаївський музей атеїзму, Волинський обласний музей атеїзму.

Abstract

The article is devoted to the history of the development of museums of religion and atheism in Soviet Ukraine. The study examines the activities of the largest anti-religious museums under the authority of the Ministry of Culture. The types of scientific and practical work of museums, peculiarities of exposition construction are analyzed. Special attention is paid to the statistics of the development of museums of religion and atheism.

Key words: museums of the history of religion and atheism, propaganda of atheism, Kyiv-Pechersk Historical and Architectural Reserve, Lviv Museum of History of Religion and Atheism, Transcarpathian Museum of Atheism, Pochaiv Museum of Atheism, Volyn Regional Museum of Atheism.

Постановка проблеми. Музеї релігії та атеїзму були значним явищем у радянському музейництві. Ідеологія держави потребувала постійної антирелігійної пропаганди за всіма можливими методами. Музейний сектор не був винятком, оскільки сприймався як один із виховних та пропагандистських елементів державної політики в Радянському Союзі. Заклади такого профілю вели дуже активну роботу та мали розгалужену систему. Відтак музеї релігії та атеїзму потребують ретельного дослідження як цікаве та неоднозначне явище в історії вітчизняного музейництва.

Аналіз досліджень і публікацій із теми. Нині тема формування та розвитку антирелігійних музеїв у радянській Україні майже не досліджена. Окрім газетні статті загальнопопулярного напрямку не дають уявлення про цей тип музеїв. Серед сучасних наукових робіт вирізняються статті О. Котіса та В. В. Кузьми.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасній історіографії відсутні роботи із загального аналізу діяльності антирелігійних музеїв, зі статистики цього типу закладів. Також актуальними є типологія антирелігійної роботи та аналіз характеру та особливостей експозицій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даного дослідження є аналіз становлення та розвитку окремого типу музеїв – музеїв релігії та атеїзму, їх кількісного складу, динаміки створення. Хронологічні межі дослідження охоплюють 1930–1980-ті рр.

1930-ті рр. започаткували новий етап історії українських музеїв, коли демократизацію та українізацію замінила нова ідеологічна парадигма й радянська держава почала вбачати в музеях знаряддя політичного виховання суспільства та побудови “нового соціалістичного строю”. На поч. 1929 р. було видано секретний циркуляр “О мерах по усилению антирелигиозной работы”, в якому боротьба з релігією ототожнювалася із класово-політичною боротьбою. Відтак відповідальність за розгортання антирелігійної пропаганди покладалася на музеї, переважно краєзнавчі та історичні, а також на історико-культурні заповідники.

Для ведення антирелігійної пропаганди створювали заклади нового типу – музеї історії релігії та атеїзму. Першим із них став Музей історії релігії та атеїзму Академії наук СРСР, розміщений у Казанському соборі м. Ленінграда. Рішення про створення цього закладу було прийнято 7 вересня 1930 р., а відкриття відбулося 15 листопада 1932 р. до 15-тої річниці

більшовицького перевороту¹.

Як уже зазначалося, 1930-ті рр. ознаменували становлення антирелігійних музеїв. У цей час накопичувалися експонати, відбувався пошук форм та методів експонування колекцій та художньо-архітектурного оформлення експозицій, окреслювалася система побудови таких закладів. Музеї релігії та атеїзму досліджували релігію з погляду діалектичного матеріалізму, аби довести її негативну соціальну роль та несумісність із науковим світоглядом. Для виконання поставлених завдань музейники збирали експонати, проводили науково-дослідну, лекторську та експозиційну діяльність за трьома напрямками:

1. Виникнення та розвиток релігії.
2. Сучасний стан релігії в контексті класової боротьби.
3. Історія атеїзму та антирелігійного руху.

Було вироблено стандартний поділ закладів такого типу на п'ять відділів: "Релігія первісного суспільства", "Релігія стародавнього світу", "Релігія феодального суспільства", "Релігія в епоху капіталізму", "Атеїзм".

В Україні одним із перших антирелігійну експозицію розгорнув Києво-Печерський державний історико-архітектурний заповідник. Наприкін. 1929 р. в Лаврі ліквідували чоловічий монастир і розпочали активну антирелігійну пропагандистську кампанію. За постановою Укрнауки від 11 вересня 1929 р. Всеукраїнське музейне містечко (11.09.1926 р. створене на території Лаври, скорочено ВММ) стало місцем розгортання "культурно-релігійно-наукового центру всеукраїнського значення". Розгорнулося створення антирелігійного музею у Володимирському соборі, який входив до складу ВММ, а експозиції, які вже існували, перебудовувалися відповідно до нових ідеологічних засад². У 1930 р. реставратор ВММ К. Кржемінський проводив лекції із "прилюдним оновленням ікон", спиртовою парою регенеруючи лаковий шар на старих іконах і так розвінчуючи "церковні чудеса" – "оновлення" старих ікон. Не менше десяти таких лекцій відбулося в робітничих клубах Києва. Аналогічну роботу наприкін. 1929 р. розгорнули в Народному художньому музеї Одеси³.

У 1930-х рр. кожен державний музей вів антирелігійну та атеїстичну пропаганду, створюючи експозиції з урахуванням "нових" вимог, розробляючи лекції, які читали як у музеях, так і в робітничих клубах, на підприємствах, в селах; у газетах та журналах з'являлися статті антирелігійного спрямування (рис. 1).

1940-ві рр. позначалися зменшенням кількості антирелігійної пропаганди в радянському суспільстві, чого не можна сказати про 1950-ті рр. Т. зв. хрущовська відлига не припинила боротьбу з релігією. Навпаки, 4 липня 1954 р. ЦК КПРС прийняв постанову "О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах ее улучшения". Наміри влади в 1956 р. підтвердив і XX з'їзд ЦК КПРС.

У 1959 р., за прикладом Києво-Печерської лаври, у Почаївській лаврі (м. Почаїв Тернопільської обл.) за ініціативи завідувача райвно та директора місцевої школи А.В. Андріюка було засновано Музей історії релігії та атеїзму⁴. Його експозиція висвітлювала історію релігії та атеїзму від первісних часів до сучасності, а експозиція залу "Контрпропаганда" присвячувалася діяльності протестантських церков, Української Греко-Католицької церкви та закордонних релігійних організацій. Музей у Почаєві став першим в Україні закладом, який позиціонувався як музей атеїзму та мав відповідну назву.

Якщо розглядати динаміку появи музеїв атеїзму в Україні, слід зазначити, що, попри партійні рішення щодо антирелігійної пропаганди сер. 1950-х рр., такі заклади створювалися переважно в 1970–1980-ті рр. Цей висновок зроблено на підставі аналізу звітів музеїв, підпорядкованих Міністерству культури УРСР, що зберігаються в Центральному державному архіві органів влади та управління України.

28 березня 1972 р. колегія Міністерства культури УРСР видала постанову "Про заходи по підвищенню ролі закладів культури в атеїстичному вихованні", і саме це, на нашу думку, стало причиною активізації розбудови атеїстичних музеїв та окремих відділів.

Так, рішенням Львівського обкому партії від 9 квітня 1970 р. заснували Львівський музей історії релігії та атеїзму, який почав діяти в 1973 р. (рис. 2). На час відкриття фонд закладу, розміщеного в Домініканському соборі (нині – у приміщеннях Домініканського монастиря), становив бл. 5000 предметів. У низці публікацій він називається першою установою такого профілю в Україні, що є помилковим, оскільки Почаївський музей є старшим за Львівський. У 1980 р. створили Червоноградський музей історії релігії та атеїзму – філію Львівського.

В 1973 р. за участі Закарпатського краєзнавчого музею в Ужгороді відкрили музей атеїзму (рис. 3), експозиція якого розташовувалася в колишньому православному храмі Покрови⁵. Створення закладу тривало п'ять років, до цього процесу долучилися Львівський та Ленінградський музеї атеїзму, а також Києво-Печерський заповідник. Музей відкрили в 1978 р. Під час його створення, на жаль, зафарбували церковні розписи: в купольній частині було вміщене живописне панно "Політ у космос" (автор П. Балла) (рис. 4), а у вівтарній частині розташували монументальний триптих на тему боротьби населення Закарпаття за волю. Експозиція налічувала понад 500 оригінальних експонатів. При вході висіли портрети вождів соціалізму та комунізму, на стендах експонувалися праці основоположників наукового атеїзму. На початку експозиції демонструвалися

1 Государственный музей истории религии: История музея / [Электронный ресурс]: Государственный музей истории религии. – Режим доступа: <http://www.gmir.ru/about/history> (дата обращения: 15.11.2019). – Название с экрана.

2 Тимченко Т. Р. Київська школа реставрації станкового малярства (1920–1930 рр.) // Пам'ятки України. – 2001. – № 4. – С. 55.

3 "Чудеса" з простої хемії // Шквал. – 1929. – № 50. – С. 11.

4 Почаївський історико-художній музей / [Електронний ресурс]: Музейний Портал. – Режим доступу: <https://museum-portal.com/ua/museum/pochaiv-history-and-art-museum> (дата звернення: 17.11.2019). – Назва з екрана.

5 Кузьма В. В. Діяльність Музею атеїзму в м. Ужгород (1973–1990 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету, серія "Історія". – 2018. – Вип. 2 (39). – С. 29–32.

археологічні знахідки: фігурки тварин, урни із залишками кремаційних поховань, старослов'янські язичницькі стовпи. Наступними були розділи "Античний атеїзм", "Виникнення і становлення християнства" та "Поширення християнства на Закарпатті". Ужгородський музей вів активну антирелігійну діяльність. При ньому відкрили атеїстичний клуб "Факел", співробітники музею допомагали створювати атеїстичні музейні заклади на громадських засадах у області⁶. При музеї також діяв лекторій та пересувні виставки, дві з яких – "Наука про космос розвінчує релігійні догмати" та "Свята і обряди радянського Закарпаття" – об'їхали майже всю область⁷.

У 1970-ті рр. значним центром антирелігійної пропаганди залишався Києво-Печерський історико-архітектурний заповідник, що на сер. 1970-х рр. мав сім відділів, п'ять із яких вели антирелігійну пропаганду:

1. Історії релігії та атеїзму (виставки "Наука і релігія про побудову Всесвіту" з демонстрацією маятника Фуко та "Історія християнства та атеїзму в Україні").

2. Історії лаврських печер (виставка "Історія лаврських печер").

3. Фондів (виставки "Художні вироби з коштовних металів XVI–XIX ст.", "Художні тканини та вишивки XVI–XIX ст." та "Успенський собор – пам'ятка архітектури XI–XVIII ст.").

4. Охорони пам'яток.

5. Масової науково-освітньої роботи.

Відкрита в 1972 р. у Трапезній церкві виставка "Історія християнства та атеїзму на Україні" займала площу 300 м². У експозиції було представлено 767 предметів, зокрема 200 оригінальних пам'яток. Експозиція висвітлювала історію виникнення християнства, історію православної церкви "на службі експлуатаційних класів у період феодалізму та капіталізму, боротьбу прогресивних діячів науки та культури проти релігії", місце атеїзму в радянському суспільстві. Окремі розділи експозиції пропагували тогочасні радянські свята та обряди. Експозиційні тексти пояснювали відмінності релігійного та наукового поглядів на побудову Всесвіту, оповідали історію боротьби науки та релігії. Невелика експозиція (60 м²) – "Історія лаврських печер", розташована на екскурсійному шляху до Ближніх печер, ознайомлювала з історією печер та "розвінчувала історію створення «чудес» як засобу релігійного одурманення мас". Із 650 її експонатів 275 були оригінальними.

Показовими є звіти заповідника з наукової роботи першої пол. 1970-х рр., коли розроблялися такі наукові теми: "Розвиток антиклерикалізму та атеїзму на Україні в кін. XIX – поч. XX ст. та реакційна роль Києво-Печерської лаври", "Реакційна роль Києво-Печерської лаври у період Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни", "Умови праці робітників друкарні Києво-Печерської лаври", "Про культ чудотворної ікони «Успіння Божої матері»", "Про культ печерських затворників", "Модернізм та пристосовництво сучасного релігійного сектантства". Однак не всі наукові роботи мали суто пропагандистський характер, частина присвячувалася історії пам'яток архітектури та мистецтва: "Іконостаси Всіхсвятської, Хрестовоздвиженської та Троїцької надбрамних церков та їх ідейно-художнє значення", "Датування пам'яток архітектури Заповідника", "Українська фініфть" тощо.

Заповідник провадив активну лекційну діяльність: за три роки (1970–1972) співробітники прочитали 500 лекцій. Популярними темами були: "В. І. Ленін про релігію", "Марксизм-ленінізм про походження та суть релігії", "Жінка та релігія", "Протилежність комуністичної і релігійної моралі" тощо. В розпорядженні Заповідника була агітаційна машина, яка перевозила лекторів-атеїстів та пересувні виставки Україною⁸.

Ще одними закладом антирелігійного профілю був створений у 1980 р. Волинський обласний музей атеїзму, розміщений у костелі св. Петра і Павла в м. Луцьку. Створення цього музейного закладу має цікаву передісторію. Споруда костелу, значно пошкоджена під час бомбардувань у роки Другої світової війни, з часом усе більше руйнувалася. Адміністратор луцької єпархії Я. Рутковський звернувся до радянських владних органів із проханням створити в костелі хоч якийсь музей – так церковні діячі сподівалися відреставрувати споруду. Зрештою в кін. 1960-х рр. вирішили створити музей, профіль якого тоді ще не був визначений. У 1970-х рр. будівлю костелу відремонтували й у ній 15 грудня 1980 р. почав діяти Музей атеїзму. Його експозиція складалася з п'яти діорам, скульптурних реконструкцій вигляду первісної людини, світлин та документів. У закладі працював і відділ історії космонавтики (рис. 5–8), оскільки такі відділи з 1960-х рр. вважалися обов'язковими для антирелігійних музеїв (рис. 9). У центральній наві костелу під стелею був закріплений виготовлений Луцьким автомобільним заводом величезний маятник Фуко. У відділі космонавтики експонувалося чимало макетів, зокрема першого штучного супутника Землі, радянських космічних кораблів тощо⁹. Стенди музею мали назви: "Подолання релігійних пережитків у розвинутому соціалістичному суспільстві", "Молодь, релігія, атеїзм" тощо. Як профільний музейний заклад обласного значення, Волинський музей розгорнув лекційну діяльність, надавав допомогу у створенні музеїв атеїзму в області. З часом при закладі створили кінолекторій.

Щодо динаміки створення музеїв антирелігійного профілю, варто зазначити, що у звітності Міністерства культури УРСР за 1960 р. не згадується жоден такий заклад, оскільки Почаївський музей лише створювався, а Києво-Печерський заповідник фігурував у ній як історичний¹⁰. Проте в 1981 р. в УРСР вже діяло 10, а в 1984 р. – 14 атеїстичних музеїв,

6 Ужгородський музей атеїзму. Путівник українською та російською мовами. – Ужгород: Карпати, 1985. – С. 26.

7 Михайлов А. Музей над Ужем // Закарпатська правда. – 1979, 8 грудня. – № 282. – С. 3.

8 ЦДАВО України. – Ф. Р 166. – Оп. 10. – Спр. 416. Информации, справки музеев республиканского и местного подчинения и обласных управлений культуры о состоянии и организации музейной работы за 1973 год (Киевский).

9 Музей атеїзму у Луцьку: Єзуїти би плакали / [Електронний ресурс]: Інформаційне агентство "Волинські Новини". – Режим доступу: https://www.volynnews.com/news/rest/muzey_ateyizmu_u_lutsku_yezuyity_by_plakaly (дата звернення 28.10.2019). – Назва з екрана.

10 ЦДАВО України. – Ф. Р 166. – Оп. 11. – Спр. 466.

що підпорядковувалися Міністерству культури, з них 9 – як відділи та філіали інших музеїв¹¹. У 1984 р. в усіх обласних історичних та краєзнавчих музеях України створили відділи та сектори атеїзму, також діяли понад 50 музеїв атеїстичного профілю на громадських засадах. Останні відкривалися при підприємствах, колгоспах та навчальних закладах завдяки місцевому керівництву. В Західній Україні типовою була ситуація, коли під музеї відводили культові споруди: в Івано-Франківській обл. музеї розташовувалися у 22 церквах, із них 13 – атеїстичні музеї на громадських засадах¹². У 1984 р. загальна кількість антирелігійних музеїв становила понад 70, і вони продовжували з'являтися до 1991 р.

Таким чином, музеї історії релігії та атеїзму в радянський період, безперечно, мали ідеологічне спрямування. Популярними методами їхньої роботи були лекції, виставки (зокрема пересувні), доповіді, статті, що розкривали тему походження людини та релігії з наукової точки зору. Експозиції антирелігійних музеїв часто применшували культурну цінність пам'яток релігійного мистецтва та використовували останні в ідеологічній боротьбі з церквою. Особливістю таких закладів було розміщення їх у культових спорудах, здебільшого в головних храмах міста або села. Їх відкриття та функціонування відбувалося за сприяння партійного керівництва. Створені на громадських засадах, невеликі музеї (які зазвичай мали лише експозицію) здебільшого не мали фондів збірань, а їхні співробітники – відповідної музейної кваліфікації. Після зміни на поч. 1990-х рр. ідеологічної суспільної парадигми такі музеї згорнули свою діяльність, їхні експозиції розібрали, а споруди, в яких розташовувалися ці заклади, повернули церкві.

Водночас підпорядковані Міністерству культури державні музеї – потужні науково-дослідні центри, перекваліфіковувалися. Так, Львівський музей, що має унікальне зібрання духовної літератури, став найбільшим у державі Музеєм історії релігій, Києво-Печерський історико-культурний заповідник залишився одним із найбільших в Україні, Почаївський музей перетворився на місцевий історико-художній музей. Свою діяльність припинили музеї в Луцьку та Ужгороді, а їхні зібрання сакральних пам'яток передали до краєзнавчих музеїв.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Государственный музей истории религии: История музея / [Электронный ресурс]: Государственный музей истории религии. – Режим доступа: <http://www.gmir.ru/about/history> (дата обращения 15.11.2019). – Название с экрана.
2. Кузьма В. В. Діяльність Музею атеїзму в м. Ужгород (1973–1990 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету, серія “Історія”. – 2018. – Вип. 2 (39). – С. 29–32.
3. Михайлов А. Музей над Ужем // Закарпатська правда. – 1979, 8 грудня. – № 282. – С. 3.
4. Музей атеїзму в Луцьку: Єзуїти би плакали / [Електронний ресурс]: Інформаційне агентство “Волинські новини”. – Режим доступу: https://www.volynnews.com/news/rest/muzei_ateizmu_u_lutsku_yezuity_by_plakaly (дата звернення 28.10.2019). – Назва з екрана.
5. Почаївський історико-художній музей / [Електронний ресурс]: Музейний Портал. – Режим доступу: <https://museum-portal.com/ua/museum/pochaiv-history-and-art-museum> (дата звернення 17.11.2019). – Назва з екрана.
6. Тимченко Т. Р. Київська школа реставрації станкового малярства (1920–1930 рр.) // Пам'ятки України. – 2001. – № 4. – С. 48–71.
7. Ужгородський музей атеїзму. Путівник українською та російською мовами. – Ужгород: Карпати, 1985. – 64 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. Р 166. – Оп. 10. – Спр. 416. Информации, справки музеев республиканского и местного подчинения и обласных управлений культуры о состоянии и организации музейной работы за 1973 год (Киевский).
9. ЦДАВО України. – Ф. Р 166. – Оп. 11. – Спр. 466.
10. ЦДАВО України. – Ф. Р 5116. – Оп. 19. – Спр. 1604. Отчеты Министерства о деятельности музеев, по работе по учету, охране и использованию памятников в республике за 1981 год.
11. ЦДАВО України. – Ф. Р 5116. – Оп. 19. – Спр. 2083. Отчеты Министерства о деятельности музеев, по работе по учету, охране и использованию памятников в республике за 1983 год.
12. “Чудеса” з простої хемії // Шквал. – 1929. – № 50. – С. 11.

REFERENCES

1. Gosudarstvennyi muzei istorii religii: Istoriya muzeia / [Elektronnyi resurs]: Gosudarstvennyi muzei istorii religii. – Rezhym dostupa: <http://www.gmir.ru/about/history> (data obrashcheniya 15.11.2019). – Nazvanie s ekrana.
2. Kuzma V. V. Diyalnist Muzeiu ateizmu v m. Uzhhorod (1973–1990 rr.) // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriya “Istoriya”. – 2018. – Vyp. 2 (39). – S. 29–32.
3. Mykhailov A. Muzei nad Uzhem // Zakarpatska pravda. – 1979, 8 hrudnia. – № 282. – S. 3.
4. Muzei ateizmu v Lutsku: Yezuity by plakaly / [Elektronnyi resurs]: Informatsiyne ahentstvo “Volynski novyny”. – Rezhym dostupu: https://www.volynnews.com/news/rest/muzei_ateizmu_u_lutsku_yezuity_by_plakaly (data zvernennia 28.10.2019). – Nazva z ekrana.
5. Pochaivskyi istoryko-khudozhnyi muzei / [Elektronnyi resurs]: Muzeinyi Portal. – Rezhym dostupu: <https://museum-portal.com/ua/museum/pochaiv-history-and-art-museum> (data zvernennia 17.11.2019). – Nazva z ekrana.

11 ЦДАВО України. – Ф. Р 5116. – Оп. 19. – Спр. 1604. Отчеты Министерства о деятельности музеев, по работе по учету, охране и использованию памятников в республике за 1981 год.

12 ЦДАВО України. – Ф. Р 5116. – Оп. 19. – Спр. 2083. Отчеты Министерства о деятельности музеев, по работе по учету, охране и использованию памятников в республике за 1983 год.

6. Tymchenko T. R. Kyivska shkola restavratsii stankovoho maliarstva (1920–1930 rr.) // Pamiatky Ukrainy. – 2001. – № 4. – S. 48–71.
7. Uzhhorodskiy muzei ateizmu. Putivnyk ukrainskoiu ta rosiyskoiu movamy. – Uzhhorod: Karpaty, 1985. – 64 s.
8. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy). – F. R 166. – Op. 10. – Spr. 416. Informatsii, spravki muzeev respublikanskoho y mestnoho podchineniya i oblasnykh upravleniy kultury o sostoyanii i organizatsii muzeynoy raboty za 1973 god (Kievskiy).
9. TsDAVO Ukrainy. – F. R 166. – Op. 11. – Spr. 466.
10. TsDAVO Ukrainy. – F. R 5116. – Op. 19. – Spr. 1604. Otchety Ministerstva o deyatelnosti muzeev, po rabote po uchetu, okhrane i ispolzovaniyu pamiatnikov v respublike za 1981 god.
11. TsDAVO Ukrainy. – F. R 5116. – Op. 19. – Spr. 2083. Otchety Ministerstva o deyatelnosti muzeev, po rabote po uchetu, okhrane i ispolzovaniyu pamiatnikov v respublike za 1983 god.
12. “Chudesa” z prostoi khemii // Shkval. – 1929. – № 50. – S. 11.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Пересувна антирелігійна виставка. Полтавщина. 1930-ті рр.

Рис. 2. Домініканський собор XIV–XVIII ст. у Львові, в якому діяв Львівський музей релігії та атеїзму (нині – Львівський музей історії релігії).

Рис. 3. Закарпатський музей атеїзму: вітarna частина храму, де в 1979–1990 рр. розміщувалася експозиція.

Рис. 4. Панно П. Балла “Політ у космос” у Закарпатському музеї атеїзму, розташованому у Покровській церкві м. Ужгорода (1979–1990).

Рис. 5–7. Розміщена в костелі св. Петра і Павла експозиція антирелігійного музею в м. Луцьку (Волинський обласний музей атеїзму). 1980-ті рр.

Рис. 8. Сучасний вигляд костелу св. Петра і Павла.

Рис. 9. Розміщена в церкві св. Параскеви експозиція Музею космосу Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав” (м. Переяслав Київської обл.).

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3, 4

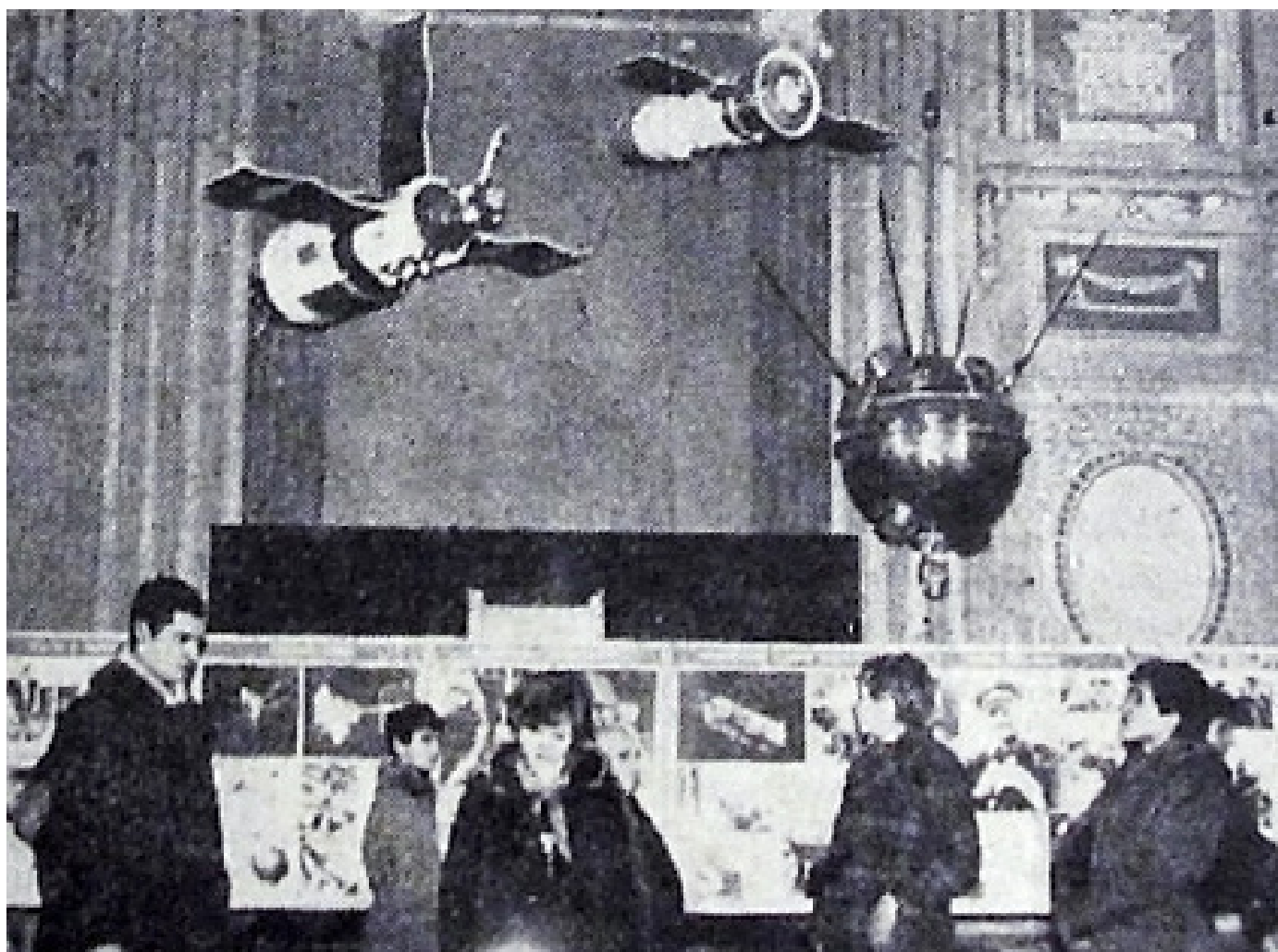

Рис. 5, 6

Рис. 7

Рис. 8

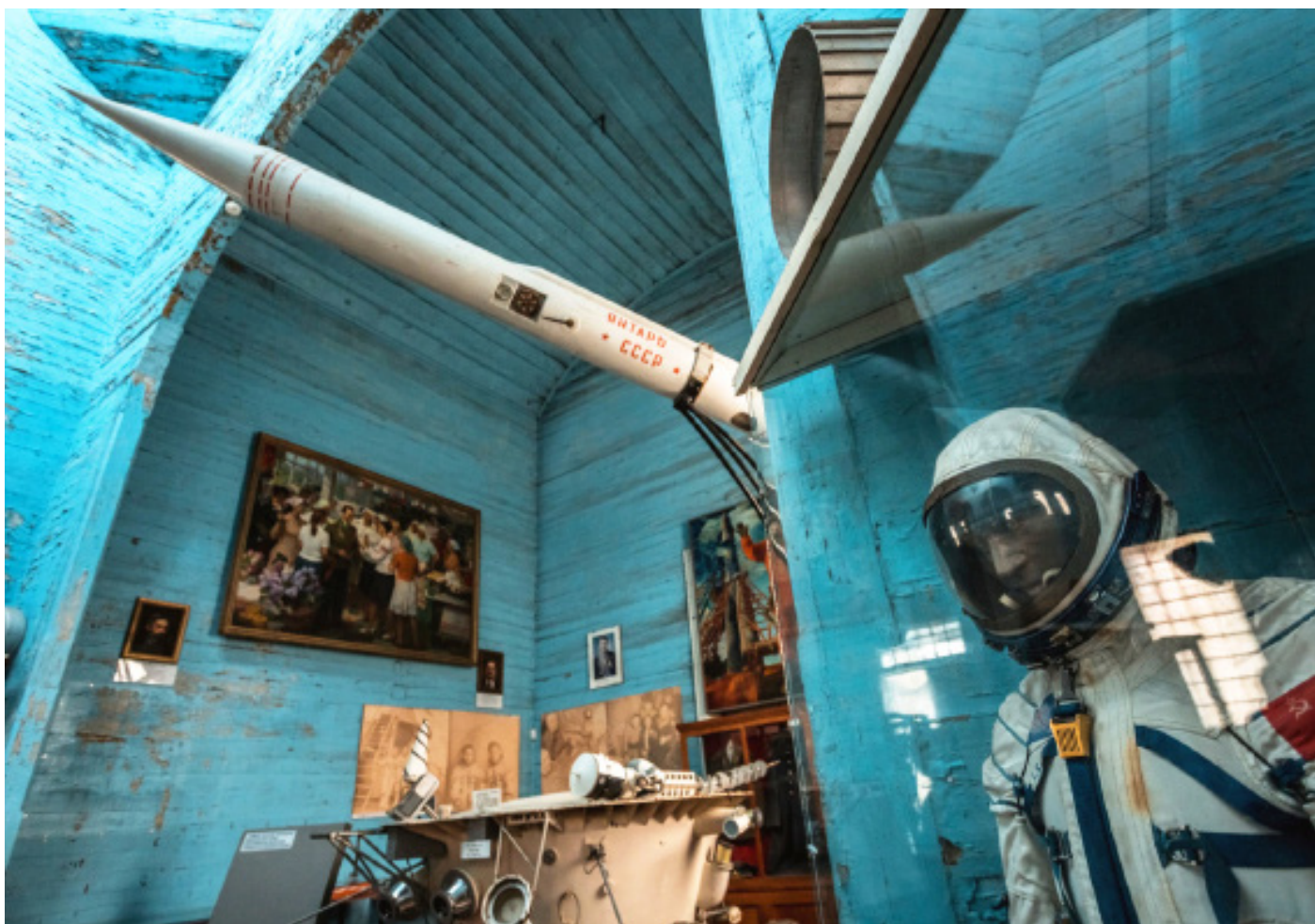

Рис. 9